

הרב יעקב אפשטיין

הנאת גוי מערלה

שאלה

האם פועלים נכרים המסירים אשכולות בוסר מגפני ערלה מותרים ליטול את אשכולות הערלה לשם אכילתם, או שצריך לאסור עליהם את נטילתם כיון שהם ערלה?

א. האם צריך לשרוף את הפירות

נאמר במסכת ערלה (פ"א מ"ז): "העלים והלולבים ומי גפנים וסמדר מותרים בערלה". ובהמשך: "רבי אליעזר אומר המעמיד בשרף הערלה אסור אמר ר' יהושע שמעתי בפירוש שהמעמיד בשרף העלים בשרף העיקרים מותר בשרף הפגים אסור מפני שהם פרי". ובפ"מ לרמב"ם: "וסמדר, הוא "אלפקאח" אשר ממנו יהיה הפרי, אבל ה"חצרם" והוא הנקרא בוסר אין חולק שהוא אסור. אמר ה' וערלתם ערלתו את פריו. ואמרו בספרא פרוי פרט לעלים וללולבים ומי גפנים והסמדר". ובאר הגר"י קאפח (ערלה שם) שסמדר הם ניצנים היינו הפרח¹ בשלבי התפתחותו לפרי זעיר. ובפ"מ לעוקצין (פ"ג מ"ז) פרש הרמב"ם: "הפגים הפירות בעודן 'פג' בזמן שהן עפוצים מאד. ובוסר "אלחצרם" והוא מצב הפירות אחר היותם פגים מאד ולפני גמר בשולן".

1. עי' ר"י פליקס 'עצי פרי למיניהם' עמ' 72 רישום התפתחות הפרח (=פיתח הסמדר) לפרי.

נראה איפוא שאם גודל כל עינב באשכולות הנקטפים כארבע מ"מ ויותר, האשכולות אסורים בהנאה משום ערלה. (בשאלה הנוכחית בדקנו את הענבים שהנכרים מסירים וזה היה גודלם).

במשנה במסכת תמורה (פ"ז מ"ה) נאמר:

ואלו הן הנשרפים חמץ בפסח ישרף, ותרומה טמאה והערלה וכלאי הכרם - את שדרכו לישרף ישרף ואת שדרכו ליקבר יקבר.

ובמשנה הבאה:

כל הנשרפין לא יקברו וכל הנקברים לא ישרפו, רבי יהודה אומר: אם רצה להחמיר על עצמו לשרוף את הנקברים רשאי אמרו לו אינו מותר לשנות.

ובתוספות (תמורה לג ע"ב):

צריך עיון בשלמא בכלאי הכרם דהא כתיבי פן תקדש המלאה פן תוקד אש, אלא ערלה צריך עיון טעמא מאי בשרפה? ופי' רש"י משום דאיתקש לכלאי הכרם.

וכן הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (פט"ז הכ"ז) פסק:

הערלה וכלאי הכרם דין הפירות שלהן שישרפו, והמשקין שלהן יקברו מפני

שאי אפשר לשרוף המשקין.

והרדב"ז והכס"מ הביאו דברי רש"י מדוע ערלה חייבת שריפה.

לפי"ז לכאורה, דין פירות ערלה שחייב לשורפם ואסור ליתנם לגויים.

אולם בשו"ת חתם סופר (ח"ב, יורה דעה ס"ג רפז) העיר:

והנה כתבתי במ"א דלא מצאתי בש"ס שמחוייב אדם לשרוף ערלה, ורמב"ם נמי לא מיייתי ליה במקומו כלל² אלא בהל' פסולי מוקדשים דרך אגב, אשר מזה נ"ל מעולם לא נצטוו לבער ערלה מן העולם אלא שאסור בהנאה וסגי ליה בשריפה להתיר אפרן, לאפוקי בשר בחלב דלא סגי בהכי, אבל שיהיה מצוה להדר לשורפו לא מצאתי וכן לא ראיתי מעולם מרבתי ששורפים רק הניחום וירקבו. הן אמת בכלאים קאמר ש"ס ר"פ ר' ישמעאל במס' ע"ז למעוטי תפלה אך התם קאי על גידולו של כלאים למעט ולבטל מעשה התיעוב, אבל אם נעקר ממקום גדולו שוב אין

2. קצ"ע הרי הרמב"ם הביא זאת בהל' מאכלות אסורות.

מצוה בביעורו, וקרא אמר: לא תזרע כרמך כלאים פן תגרום לך שתוקד אש, פי' נהי שלא תגרום איסור הנאה מאפרן עכ"פ תגרום אסור הנאה מגופן, אבל אין מצוה בשריפה נמצא אין הבעלים צריכים להדר לחפוש אחר אותן פירות דקים וקלושים איה הם ואם נבא לידם יהא להם איסור הנאה, ואם הגנן מוכר פירות ומייתי להו מעות לבעלים פשוט שאינם צריכים לחוש בחליפי ערלה לאחר שעבר הגוי ומכרן שמא היה בהן מהני פירות אע"ג דלא בטילי ברוב דהרי ניכרים הם בדקותן, מכל מקום נ"ל הנ"ל ואינני אומר למעשה, רק פר"מ ישים עיונו על הדבר אשר יראה בעיניו יעשה יורה יורה ידין ידין ודבר ה' בפיו אמת.

ודבריו מסתייעים מדברי הריטב"א בסוכה (לה ע"א):

"ומשום הכי תני לה במתניתין כל חד באנפי נפשיה דהיינו של אשרה ושל עיר הנדחת חייב בשריפה, **ושל ערלה אינו בחיוב שריפה** אבל עומד לכך וא"א ליהנות בשריפתו". והוסיף בשו"ת מנחת יצחק (ח"י ס' נא) שכן באר בערוך לנר על סוכה (שם) שכתב: "אבל ערלה שאף שדינו בשריפה (תמורה לג ע"ב) מ"מ אין מצוה לשורפו בזה לא אמרין כתותי מיכתת שיעורא".

וכדברי החת"ס כתב בערוך השולחן (יו"ד ס' רצד ס"ג):

כבר נתבאר דערלה אסור בהנאה והוא מהנשרפין והנקברין [תמורה לג ע"ב] את שדרכו לישרף ישרף את שדרכו ליקבר יקבר והיינו אוכלין בשריפה ומשקין בקבורה וכן כלאי הכרם דכתיב בה פן תקדש ודרשינן תוקד אש וערלה ילפינן מכלאי הכרם [רש"י שם ד"ה כלאי הכרם] **ויראה לי דאין הכוונה שהוא מחוייב לשרוף ולקבור את הערלה דלא מצינו חיוב מן התורה לאבד איסורי הנאה חוץ מעבודת כוכבים וחמץ בפסח, אלא הכוונה שאם רצונו לבערם מן העולם כדי שלא יכשלו בהם בני אדם ישרף את שדרכו לישרף ויקבור את שדרכו לקבור [וכ"כ הח"ס בס"ס רפ"ו] **אלא תולש פירותיהן וזורקן**. ושמעתי שיש טועים לומר שמחוייב להמתין עד שיתבטלו הפירות ואח"כ יתלשם ולאבדם וטעות הוא דרשאי לתולשם בעודם בוסר דהא אפילו אי לא גדלו כלל בתוך ג' שנים וזהו דרך הפירות הגסים מ"מ אחר הג' שנים מותרים...**

עולה מן הדברים שאע"פ שפירות ערלה נמנו במסכת תמורה מן הנשרפים - אין חיוב לשורפם, אלא העיקר שלא יכשלו בהם בני אדם מישראל בהנאה מהם. במציאות

ימינו שהמזון מתועש ונמכר בחנויות בכמויות גדולות מאד, אין חשש שאנשים מישראל יכנסו לכרם ויטלו מענבי הערלה להכין לעצמם חומץ או רוטב כלשהו.

ב. הנאת נכרי

צריך ע"כ לברר האם הנאת נכרי מפירות הערלה ללא שיהא לישראל צד רווח או הנאה מכך האם הדבר מותר? ומצינו אפשרות מותרת להנאה עקיפה מערלה כאמור ברמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ד):

נכרי וישראל שהיו שותפין בנטיעה אם התנו מתחלת השותפות שיהיה הנכרי אוכל שני ערלה וישראל אוכל שלש שנים משני היתר כנגד שני הערלה הרי זה מותר, ואם לא התנו מתחלה אסור ובלבד שלא יבאו לחשבון, כיצד כגון שיחשוב כמה פירות אכל הנכרי בשני ערלה עד שיאכל ישראל כנגד אותן הפירות אם התנו כזה אסור שהרי זה כמחליף פירות ערלה.

ובאר הרדב"ז (הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ד):

נכרי וישראל שהיו שותפין וכו'. שלהי פ"ק דע"ז (דף כ"ב) רב גביה מבי כתיל אמר הנהו שתילי ערלה הוו נכרי אכיל שני דערלה וישראל שני דהיתרא אתו לקמיה דרבא שרא להו והא אותביה רבינא לרבא לא סיועי סיעיה והא איכסיף לא היו דברים מעולם ע"כ בגמרא.

עולה ששותפות בדרך זו שאין לישראל הנאה ישירה אלא הנאה עקיפה בלבד מערלה מותרת³. והשו"ע (יו"ד סי' רצד סי"ג) פסק כרמב"ם.

בשו"ת בנין ציון לר"י עטלינגר (בעל הערוך לנה, סי' קא) דן האם מותר "ליתן ערלה וכלאי כרם האסורים בהנאה לפני כלבים ועופות של הפקר שאינו נהנה בהם". ובתשובתו הוא לומד מחמץ בפסח שאסור להאכיל לבהמת הפקר. משום שמהנה לבהמה אף שהיא הפקר. ומחלק בין הלימוד על איסור הנאה מהתורה בחמץ, לבין

3. הראב"ד (על אתר) השיג על הרמב"ם ולפי פירושו לגמרא בע"ז אין שום הנאה מערלה. אמנם לא מבואר מדבריו האם סובר שדרכו של הרמב"ם אסורה או שחולק רק על הפירוש אך לא על ההלכה. כמו"כ דרך השותפות הנ"ל נדונה בפוסקים על הגבלותיה שלא תהא לישראל הנאה מחליפיו וכד'.

ערלה וכה"כ, שהדין לא נלמד מאיסור אכילה וממילא אין ללמוד לערלה וכה"כ. ומסיק (כמו שכתב בקצרה בערוך לנר) שאין חובת השריפה בערלה משום חיוב שריפה אלא כדי שלא יכשלו בה אחרים. וכך מסיק להלכה שמוותר לתת ערלה וכה"כ שלו לבהמת הפקר. ונראה שמבין לגבי חמץ בפסח שאין האיסור שלא יהנה הוא ממנו, אלא שלא תהא הנאה מהחמץ כלל! והוא איסור חפצא, ולכן מוטלת עליו מצות שריפה, אבל באיסורי הנאה אחרים אין איסור שיהנו אחרים שאינם אסורים מן התורה בהנאתו, ובלבד שהוא לא יהנה ממנו מפני שהאיסור הוא איסור גברא רק על ישראל ולא על נכרים ובעלי חיים.

אמנם בספר התרומה (כת"י, בתוספת לסי' נה⁵) לא התיר ליהנות אפילו לחית הפקר. ומסתמך על המסופר בעירובין (סד ע"ב, ומקורו בתוספתא פסחים פ"ב הט"ו):

מעשה ברבן גמליאל שהיה רוכב על החמור, והיה מהלך מעכו לכזיב, והיה רבי אילעאי מהלך אחריו. מצא גלוסקין בדרך, אמר לו: אילעאי, טול גלוסקין מן הדרך. מצא נכרי אחד, אמר לו: מבגאי, טול גלוסקין הללו מאילעאי! ניטפל לו רבי אילעאי, אמר לו: מהיכן אתה? אמר לו: מעיירות של בורגנין, ומה שמך? - מבגאי שמני. - כלום היכירך רבן גמליאל מעולם? - אמר לו: לא. באותה שעה למדנו שכוון רבן גמליאל ברוח הקודש. ושלושה דברים למדנו באותה שעה: למדנו שאין מעבירין על האוכלין, ולמדנו שהולכין אחרי רוב עוברי דרכים, ולמדנו שחמצו של נכרי אחר הפסח מותר בהנאה.

ומסיק ספר התרומה:

אבל המאכל שנאסר משום בשר וחלב אסור בהנאה, ולא מיבעי שאסור ליתן לשפחתו או לכלבו אלא אפילו לכלב דעלמא או לגוי שלא ראהו מעולם אומר אני שאסור ליתנו ולא פירות ערלה, ולא כל דבר שאסור בהנאה פרק הדר, דאמר רבן גמליאל למגבאי ש[ניטו]ל גלוסקין מאלעאי, וקאמר התם שלא היה רבן גמליאל מכירו מעולם, וש"מ חמץ לאחר הפסח

4. אולי למדו זאת מהאמור בפסחים (כא ע"ב): "לא יהא בו היתר אכילה", וכיון שאיסור הנאה נלמד ממקום שנאמר בו איסור אכילה הוקשו האיסורים זל"ז.

5. מסר לי את נוסח ספר התרומה הרב יואל פרידמן שליט"א המהדיר את הספר לדפוס עפ"י כת"י.

מותר בהנאה, דאי הוה אסור בהנאה היה אסור ליתנו אע"פ שלא היה מכירו מעולם.

וכ"כ באיסור והיתר לרבינו ירוחם (סי' לז).

עולה מספר התרומה שאסור לתת איסור הנאה אפילו איסורי ההנאה הפקר אף לבהמת הפקר או לנכרי שאינו מכירו, ומדייק כן ממעשה רבן גמליאל. ונראה שהבין לגבי כל איסורי הנאה שאיסור ההנאה הוא איסור חפצא – לא תהא ממנו הנאה כלשהיא ולכן אוסר.

אמנם לפי תוספות בעירובין (שם ד"ה ולמדנו) שכתב שהנתינה לגוי המתלווה עימהם הרי היא כמכירה, יש בכך צד הנאה ממשי, וא"כ אין ראייה מהמעשה של רבן גמליאל. וכן השפת אמת (פסחים כב ע"ב) הסיק כספר התרומה מדעתו וז"ל:

וא"כ הא ודאי דהמגביה איסור הנאה ונתנו לנכרי אף דלא נתכוין לזכות בו מ"מ הוי הנאה גמורה מאיסור, דהנכרי מחזיק לו טובה כמו שהי' נותן לו שלו ממש, דהא בידו הי' לזכות בו וגם שמא זכה בו באמת ופשיטא דאסור כה"ג ליתנו לו וכ"נ לכאורה מהא דאמרינן בעירובין (ס"ד ב) בר"ג שנתן גלוסקא לנכרי [משום דחמץ של עכו"ם אחה"פ מותר בהנאה ומשמע דאי הי' אסור בהנאה לא הי' רשאי ליתנו לעכו"ם] ע"ש וא"כ י"ל דשפיר דייק הגמ' דאי הי' אמ"ה אסור בהנאה ממילא אף דהוא של הנכרי מ"מ אחר שהי' ביד הישראל ואם הי' חפץ לזכות בו הי' זוכה כיון דגם להנכרי אסור בהנאה וא"כ הוי כנותן לו את שלו והא דאמרינן בע"ז דלא יושיט משמע דאינו של הישראל הוא למסקנת הגמ' דאמה"ח שרי בהנאה אבל אי הי' אסור בהנאה הי' של הישראל שזכה בו ואפי' אם אינו חפץ לזכות בו אסור ליתן כנ"ל.

אבל ניתן לחלק שאף לשפ"א דוקא אם הישראל עושה מעשה בידיים ומהנה לנכרי, אבל אם מניח לנכרי שאינו מחזיק לו טובה לאסוף, או נותן לפני בהמת הפקר מותר ומוכח בדבריו שלא הבין זאת כאיסור חפצא אלא כאיסור גברא אלא שיש היכי תמצוי של הנאה. וע"ע בשו"ת עונג יום טוב (סי' פט), שו"ת תורת חיים (לגרי"ח זוננפלד, סי' עח). אמנם, בספר כלבו (סי' צב) משמע שנתנה לחית הפקר מותרת שכן כתב: "כתב ה"ר יונה ז"ל הערלה נוהגת בחוצה לארץ ואסורה בהנאה, וכל שאסור בהנאה אסור לתתו לגוי במתנה מדאצטריך למשרי בנבלה, והנותן ערלה או חמץ בפסח או בשר בחלב לנכרי או לכלב שמזונותיו עליו לוקה". וכן באורחות חיים (הל' ערלה ונט"ר): "כתב ה"ר יונה ז"ל הערלה נוהגת בחוצה לארץ ואסורה בהנאה וכל שאסור בהנאה אסור לתתו

לגוי במתנה מדאיצטריך למישרי בנבלה. והנותן ערלה או חמץ בפסח או בשר בחלב או לכלב שמזונותן עליו לוקה".

משמע שדוקא **נתינה במתנה שיש בה טובת הנאה** אסורה באסורי הנאה, אבל הפקרה או נתינה לפני חית הפקר מותרת.

ועל' בספרי (חבל נחלתו ח"ח סי' י) שהבאתי מחלוקת ראשונים האם מותרת האכלת איסור הנאה לחית הפקר ואסורה רק בחמץ בפסח, או שבכל איסורי הנאה אסורה. והובא שם מהגהות מימוניות שאסור בכל אסורי הנאה שדינם קבורה ליתנם לחית הפקר. וכן באיסור והיתר כתב לגבי בשר בחלב שאסור, ובשור"ת תשב"ץ כתב שכל אסורי הנאה אסור ליתנם לחית הפקר. ועי"ש בהסתפקות האחרונים האם האיסור מן התורה או מדברי חכמים ונטיית האחרונים לאסור האכלה לבהמת הפקר בכל איסורי הנאה.

וניתן לומר שאף לבעל ספר התרומה אין המדובר באיסור חפצא, שא"כ היו צריכים לשורפו כדי למנוע כל הנאה ממנו, אלא שבעצם נתינתו לפני חיות הפקר יש הנאה שמסייע לה באכילתה כגון מושיט לנזיר שמסייע לו אפילו בחד עברא דנהרא. אבל אם אינו עושה מאומה והנכרי או החיה באה ונוטלת, אע"פ שהפירות היו בבעלות ישראל לפני שהופקרו אין בעצם ההפקרה משום סיוע וצד הנאה מהפירות.

ונראה לענ"ד שאם זורקים את פירות הערלה על האדמה ואח"כ באים הנכרים ונוטלים אותם, אין בעצם ההרשאה ליטול מהאדמה משום נתינה לנכרי, ולכן לפי רבינו יונה המובא בארחות חיים וכלבו יהא מותר, ואף לפי ספר התרומה אין כאן נתינה לחית הפקר אלא היא באה מעצמה ונוטלת, ולכן הדרך הנכונה לצאת אף ידי דעת בעל התרומה וסיעתו היא שהנכרים המסירים את פירות הערלה יזרקו זאת על האדמה, ואח"כ אם רוצים ליטלם מעצמם אין אנו חייבים למונעם כיון שאין בפירות קדושה ואין לנו עוד מצוה לקיים בהם לאחר שנזרקו על האדמה.

